

БИБЛИСКИОТ ЛИК НА ЕНОХ ВО ЕВРЕЈСКАТА, ХРИСТИЈАНСКАТА И ИСЛАМСКАТА ТЕОЛОШКА ТРАДИЦИЈА

Драган Зајковски

Институт за национална историја – Скопје,

Владимир Јанев

Институт за национална историја – Скопје

Датум на прием: 23.1.2015

Апстракт: Накратко спомнат во текстот на Библијата, Енох останува еден од најмистериозните библиски ликови. Во корпусот на еврејската митологија, Енох се вознесе на небото и стана ангел (Метатрон). „Книгата на Енох“ претставува едно од главните апокрифни дела на еврејската и на христијанската мисла. Канонизирана само од Етиопската ориентално-православна црква, „Книгата на Енох“ ја носи авторската визија за небото и за хиерархијата на ангелите. Релевантноста на библискиот лик на Енох постои во современата теологија на: јудаизмот, исламот и христијанството.

Клучни зборови: Енох, Библија, јудаизам, христијанство, ислам

Накратко спомнат во Светото Писмо, Енох останува еден од најмистериозните библиски ликови. Релевантноста на библискиот лик на Енох постои во современата теологија на: јудаизмот, исламот и христијанството.

Во рамките на текстот од Библијата, Енох е спомнат во Прва книга Мојсеева, поглавје 5, стих 21 – 24:

21. Енох, откако поживе сто шеесет и пет години, го роди Матусала;
22. а по раѓањето на Матусала, Енох одеше според волјата Божја двесте години, раѓајќи синови и ќерки.
23. А сите денови од Еноховиот живот изнесуваа триста шеесет и пет години.
24. И Енох, живеејќи според волјата Божја, исчезна, бидејќи Бог го зеде.

Во Новиот Завет, Енох е спомнат во Посланието на Светиот апостол Павле до Евреите, поглавје 11, стих 5 – 6:

5. Преку вера Енох беше преселен, за да не види смрт; и не се најде, бидејќи Бог го пресели. Зашто пред преселувањето тој доби сведоштво дека Му угодил на Бога.
6. А без вера не е можно да Му се угоди на Бога; бидејќи оние, кои доаѓаат при Бога, треба да веруваат оти Он постои и дека ги наградува оние, што Го бараат.

Според библиските текстови, Енох бил син на Јаред, директен потомок на Адам од седмата генерација. Тој бил татко на Метусала и прадедо на Ное. Во првата од библиските книги – „Битие“ – многу малку се пишува за него – дека живеел на земјата 365 години (тоа е очигледна асоцијација со бројот на деновите во годината и навестување за завршен животен циклус) и дека тој бил праведен пред Бога, а потоа исчезнал бидејќи Бог го зел при себе. Фактот дека Енох бил одведен на небото за време на неговиот живот, исто така, дава главен поттик за големиот број легенди, поврзани со неговото име.

Значајно е да се истакне дека има уште еден библиски лик, кој не умрел. Тоа е пророкот Илија од Стариот Завет. Во рамките на христијанската црковна уметност (на фрескопис во Русија од 17 век и на икона во Полска од 17 век), Енох и Илија се насликани заедно, што има посебно симболично значење. Двајцата библиски ликови го сведочат Божјото ветување за вечен живот за праведниците. Не е случаен фактот дека постојат легенди според кои Енох и Илија ќе се појават заедно повторно на Земјата, непосредно пред Второто Христово доаѓање. Она што сепак го разликува Енох од сите новозаветни и старозаветни ликови, од хероите од сите легенди воопшто, е фактот дека тој бил заслужен за авторството на првите книги на човештвото, авторството на списите што го откриваат сето она што е поврзано со универзумот и човечкото битие. На небото тој бил повикан за да состави 366 книги во кои ќе ги открие сите Господови знаци. Затоа во идеите на човештвото уште од најдлабокото минато, Енох станал прототип на: мудрец, иницијатор, познавач, волшебник. Тој во легендите бил опишан како прв писател на сите времиња, како основач на астрологијата, како пророк, кој го знае животот на секој човек.

Во корпусот на еврејската митологија, Енох се вознел на небото и станал ангел (Метатрон):

Според легендата, по својот побожен живот тој бил воздигнат во ранг на прв помеѓу ангелите и ја стекнал титулата „принц со божествен лик или со божествено присуство“: „Господ ме издигна од расата на потопот и ме однесе на крилата од бурата на Шехина¹ до највисокото небо и во големата палата на висините на седмото небо Аработ, каде што се наоѓа престолот на Шехина и меркава² и каде што се легиите на

¹ Шехина во јудаизмот значи престојување, во смисла на Божјото присуство на одредено место. Во рамките на рабинската литература, за Шехина се смета дека престојува во табернакулот, како и во храмот во Ерусалим. Исто така, се смета дека Шехина престојува додека десет мажи се молат.

² Меркава или меркаба (на иврит: ‘кочија’) е симбол во првото поглавје на старозаветната книга на пророкот Езекил, кој се однесува на триумфалната кочија на Господ. Меркавата претставува возило со четири тркала, кое го

гневот и војските на бесот, и шинаними од оган, и херувими од огнени факели, и офаними од вжарен јаглен, и слуги од пламен, и серафими од молњи, и ме постави таму, секојдневно да му служам на престолот на славата“. Тука Енох, откако неговото тело било претворено во пламен, крвта во оган, а очите во блесок од молња, и откако Господ го поставил на престол, непосредно до престолот на славата, по својата небесна трансформација, го добил името Метатрон

(Šolem 2006: 70).

Во рамките на исламската теолошка традиција, Енох се споменува под името Идрис. Тој бил пророк и патријарх спомнат во Куранот, за кого муслиманите верувале дека бил вториот пророк по Адам.

Исламската традиција едногласно го идентификувала Идрис со библискиот Енох иако многу муслимански научници на класичниот и на средновековниот период исто така сметале дека Идрис и Хермес Трисмегистус биле истата личност. Тој во Куранот е опишан како „доверлив“ и „трпелив“, а и Куранот вели дека бил „возвишен до високо место“. Поради оваа и други паралели, традиционално со Идрис се поистоветува библискиот Енох и обично исламската традиција го става Идрис во раните генерации на Адам и го смета за еден од најстарите пророци споменати во Куранот, ставајќи го меѓу Адам и Ное. Уникатниот статус на Идрис инспирирал многу идни традиции и приказни околу него во исламската наука. Според хадисот, кој го пренесува Малик ибн Анас, се вели дека на нокното патување на Мухамед, тој го сретнал Идрис на четвртото небо. Традициите што се развиле околу ликот на Идрис му го дале значењето на пророк, како и на филозоф и мистик, и многу подоцнежни муслимански мистици, или суфи, вклучително Рузбихан Бакли и Ибн Араби, исто така, спомнале дека го сретнале Идрис во нивните духовни визији. Татко му на Идрис бил Јарид, а мајка му Баркана. Сопругата на Идрис била жена по име Аданах. Идрис исто така имал син по име Метусалем; кој бил дедо на пророкот Нух (Ное). Тоа значи дека Идрис бил прадедо на Ное. Идрис бил роден во Вавилон, град во денешен Ирак. Пред да го прими откровението, тој ги следел правилата, кои му биле откриени на пророкот Сет, синот на Адам. Кога Идрис пораснал, Алах дал пророштво на него. За време на неговиот живот сите луѓе биле муслимани. Потоа, Идрис го напуштил родниот град Вавилон затоа што голем број од неговите луѓе направиле многу гревови иако им рекол да не го прават тоа. Некои од муслиманите заминале со Идрис. Тешко им било да го напуштат својот дом. Тие го прашале пророкот Идрис: „Ако го напуштите Вавилон, каде ќе најдеме такво место?“ пророкот Идрис рекол: „Ако ние се преселиме заради Алах, Тој ќе ни обезбеди подобро место.“ Така луѓето отидоа со пророкот Идрис и стигнаа до земјата

влечеле четири животни, а секое животно имало по четири крила и четири лица.

Египетска. Тие ја видоа реката Нил. Идрис застана на нејзиниот брег и го спомна Алах

(Vandestra 2018: 5–6).

Ова е многу интересна легенда, во која ветената земја е Египет, а наративот му парира на библискиот. Исто така, биле сочувани интересни податоци за физичкиот изглед на пророкот Идрис:

Според исламската теолошка традиција се пренесува дека пророкот Идрис бил добро граден човек со широки гради. Имал помалку влакна на телото и повеќе на неговата глава. Едното уво му било поголемо од другото. Тој имал оскудни влакна на градите и зборувал со низок глас. Додека одел, неговите стапала се приближувале едно до друго. Познат е како Идрис затоа што порано учел за великодушност на Алах и за совршеноста на исламот. Тој размислувал за величественоста и славата на Алах — дека небото, земјата, сонцето, месечината, ѕвездите и облаците и сите други креации имаат творец, кој со својата сила ги создал, формирал и уредувал

(Vandestra 2018: 11).

Според хадисот од Абу Дар, се пренесува дека на Идрис му биле откриени триесет книги. Исламската традиција наведува дека тој бил првиот човек што почнал да пишува. Исто така, Идрис бил првиот човек што шиел облека и ја носел. Пред него, луѓето го покривале своето тело со лисја (Vandestra 2018: 12).

„Книгата на Енох“ претставува едно од главните апокрифни дела на еврејската и на христијанската мисла. Канонизирана само од Етиопската ориентално-православна црква, „Книгата на Енох“ ја носи авторската визија за небото и хиерархијата на ангелите.

Во „Книгата на Енох“ најпрвин категорично е наведено дека уште пред да се роди, човечката душа има одредена судбина и во нејзината историја се запишани тајните небесни книги што ги чуваат под клуч најмудрите архангели околу Господовиот престол. Покрај тоа, Енох останал модел на вистинска, органска заедница со самиот Создател. Контактот што Енох го постигнал со Бога останал недостапен дури и за Мојсеј (Христова 2008: 9).

Според најраната легендарна традиција поврзана со Енох, тој е основачот на знаењето за астрономијата и за космографијата, на него се должи составувањето на соларниот календар. Тој, исто така, бил Пророкот со кој зборувал народот за штетата што им ја нанеле паднатите ангели истерани од Господ. Подоцна (во 2/1 век пр. н. е.) Енох бил поврзан со светската историја до Второто доаѓање и страшниот суд. Во некои списи тој е прогласен за вистинскиот Месија, син човечки, издигнат на Божјо ниво, а според други — еврејски традиции — тој се поистоветува со Метатрон — ангел чувар на целиот свет.

Во доцниот среден век, голем број рани истражувачи на апокрифната литература го спомнувале Енох како носител на древната и на божествената мудрост и го поистоветуваале со Хермес Трисмегистус, а има и такви што претпоставуваат дека тој ги изградил пирамидите за да ги скрие и да ги складира своите езотерични списи во нив (Христова 2008: 11). Постоеле и научници (од 16 век), кои сметале дека Енох опишал сè во своите книги за она што се пренесувало усно од времето на Адам и Ева до времето во кое живеел тој. Толку многу теории, легенди, приказни, претпоставки се вртат околу името на Енох и околу неговите дела, всушност сè уште нерешени целосно или поточно, давајќи му можност на секој да ги разоткрие на свој начин. И така е од најстарите времиња до денес. Дури и гностиците се занимавале со Енох, кој се сметал за автор на две огромни книги за Јахве, напишани на неразбирлив јазик за народот, ангелски јазик, на кој зборувал и Адам во рајот, а кој бил заборавен од него по неговото протерување од таму. И во денешно време се раѓа теоријата дека Енох бил однесен на вселенски брод од вонземјани.

Оригиналната легенда за Енох најверојатно потекнува од вавилонската дијаспора како контрамерка на месопотамската митологија што се ширела таму. Почетокот на легендата за Енох мора да се бара на крајот на 5 век пред нашата ера. Денес „Книгата на Енох“ е позната во две главни верзии: етиопска и словенска. Етиопската верзија (очигледно напишана првично на арамејски јазик) го зачувала античкиот архетип и таа е побогата со податоци. Се состои од пет главни делови, со различни времиња на пишување. Може да се воспостави денес благодарејќи на зачуваните фрагменти од Енохијадата во ракописите на Кумран, откриени во 1950 година околу Мртвото Море. Првата книга од етиопската верзија на Енох се нарекува „Чувари“ и има три дела. Во првиот дел Енох раскажува за оние што се избрани да го живеат „денот на Последниот суд“. Вториот дел ги опишува „кохортите“ на Шамхазеј. Тие се составени од синови Господови, кои ги завеле ќерките човечки и создале деца, кои живееле од туѓ труд. Тие ги обучувале луѓето во уметноста на магијата и ги натерале да создадат оружје за меѓусебно уништување. Тие се „чуварите“, кои ќе бидат врзани од архангелите и ќе бидат затворени во чекање на Страшниот суд, набљудувајќи ги маките на своите ближни. Третиот дел продолжува со истата тема, како што овде е именуван водачот на чуварите Нефилим, а Енох дејствува како посредник меѓу „нефилимите“ и Бога. Оваа прва книга, според податоците сочувани во кумранските ракописи, е датирана како настанала во 2 век пред нашата ера (Христова 2008: 12–13).

Втората книга е посветена на „последниот ден“ на Земјата во која предвечниот Месија, „избраниот“, ќе им суди на сите луѓе и на суштествата. Се смета дека текстот е дел од речиси непознатата и фрагментирана книга *Книга на великаниите*, која, според некои

истражувачи, е оригиналниот петти дел од *Книџајџа на Енох*. Втората книга е датирана на самиот крај на 2 век пред нашата ера.

Третата од книгите на Енох, според етиопската верзија, е „Книга на движењето на небесните тела“ и сосема се разликува од претходните. Во неа се опишани подробно: сонцето, месечината и ѕвездите; росата и дождот; годишните времиња итн. Според научниците, тоа е најстариот дел од Енохијадата – тој бил составен најрано на почетокот на 2 век пред нашата ера, а најдоцна – на крајот на 5 век пред нашата ера. Четвртиот дел, таканаречената „Книга за соништата“, која го открива симболичното значење на различни визији на Енох, е приближно датиран во 165/164 година пред нашата ера.

Петтата книга се однесува на крајот на 2 век пред нашата ера и може да се подели логично во три дела: историјата на синовите на Израел поделена на десет главни периоди; книгата на Ное (тука приказната за Ное е дадена блиску до верзијата во „Битие“ од Стариот Завет) и пораката на Ное до целото човештво (Христова 2008: 13).

Етиопската верзија на Книгата на Енох имала огромно влијание врз апокалиптичната литература, која брзо се развила по 2 век пред нашата ера. Делови од неа влегле во Талмудот (таму рабинот Акива исто така ги развива идеите за предвечниот Месија, стои до „Божественото присуство“), како и во таканаречената „Јубилејна книга“, каде што е поставена идејата за соларниот календар. Ова извонредно дело одиграло огромна улога и во литературата на раното христијанство затоа што Христос е тој што најдобро одговара на идејата за „Предвечниот Месија“ и затоа подоцнежните талмудисти (2/3 век од нашата ера) го негирале Енох и го нарекле „кукавички и лажен“ човек, со што ги игнорирале и ги уништиле неговите списи (Христова 2008: 14). Затоа до денес не се зачувани фрагменти од хебрејската верзија на ова дело.

Книгата на Енох многу добро им била позната на христијанските теолози, т.н. на Црковните отци од првите 4 века од појавата и од ширењето на христијанството. Како што веќе кажавме, во Новиот Завет, старозаветниот Енох со сигурност е спомнат на два пати: во Посланието на апостолот Јуда – Прва глава, пасус 14 и 15 и во посланието на апостолот Павле до Евреите, глава 11, пасус 5.

Притоа, кај апостолот Јуда, познат и како Тадеј, старозаветниот Енох е спомнат во контекст на последните денови, односно кога се опишува Крајот на светот.

Второто поименично спомнување на Енох во Новиот Завет е од апостолот Павле, во неговото послание до Евреите во Глава 11. Таму меѓу другите старозаветни пророци е спомнат и Енох. Притоа, поконкретно во петтиот пасус се кажува дека Енох, поради неговитот богоугоден живот, не умрел, туку телесно бил преселен на небесата.

Освен во горенаведените две новозаветни книги, познавачите на оваа проблематика сметаат дека делови од Книгата на Енох се цитирани и во Првото послание на Петар (Глава 3: пасус 19 – 20) и Второто послание на Петар (Глава 2: пасус 4 – 5).

Освен од новозаветните автори, делови од „Книгата на Енох“ се цитирани, во позитивен или во негативен контекст, и од повеќе ранохристијански црковни отци. Па така цитати од неа се наоѓаат во делата на Јустин Маченик (2 век), Иринеј Лионски (2 век), Кипријан (2 век), Ориген (2/3 век), Иполит Римски (2/3 век), Марко Минуциј Феликс (3 век), Комодијан (3 век), Лактанциј (3/4 век) и Јован Касијан (4/5 век). Делови од „Книгата на Енох“ се цитирани и во делата на двајца подоцнежни ромејски автори: монахот Георгиј Синкел (8 век) и патријархот Никифор (9 век).

Поради контроверзноста на текстот, „Книгата на Енох“ во 4/5 век била ревидирана и прогласена за апокрифна и затоа го изгубила своето влијание во официјалната христијанска литература и почнала тајно да кружи. Само Етиопската монофизитска црква продолжила да го смета учењето на Енох како канонско. Во секој случај, веројатно во 3/4 век се појавила и христијанска, најверојатно грчка верзија на „Книгата на Енох“, која се проширила во земјите на Византија. Цитати од неа може да се најдат во списите на различни писатели од 8 до 19 век.

Оваа верзија многу брзо навлегла на Балканот – веројатно била преведена веќе во 9/10 век, а првото спомнување на „Книгата на Енох“ (исто така позната како „Книга на светите тајни на Енох“) е во познатиот Симеонов (Светославов) зборник од 1076 година, каде што била вклучена во списокот на забранетите, штетни книги (ibid., 17). Денес грчкиот оригинал на оваа верзија е изгубен. Зачувани се само неколку примероци од бугарскиот превод, кој бил објавен и во српски и во руски книги. Овој превод денес е познат како словенска верзија на „Книгата на Енох“.

Словенската верзија на „Книгата Енох“ има допирни точки со етиопската, но е многу пократка и има сосема поинаков состав. Во неа Енох го раскажува тоа што го видел на седумте неба (според една верзија имало десет неба). Суштински дел од делото зазема разговорот на Енох со Бога, кој раскажува како создал сè што е видливо од невидливото и му објаснува кога и зошто ќе дојде светскиот потоп. Словенската верзија е позната, од своја страна, по две уредувања – обемна и кратка. Во сегашното издание текстот на целосната обемна редакција на апокрифите, која веројатно претставува и постар текст, врз основа на препис од збирка од крајот на 16 век, бил сочуван во збирката на Народната библиотека во Белград. „Книгата на Енох“ во својата словенска верзија има многу интересен живот во старословенската литература. Тоа е најверојатно главниот извор на „Тајната книга“ на богомилите, а некои истражувачи дури претпоставуваат дека преводот на „Книгата на Енох“ ни е позната во

богомилската верзија. Влијанието на апокрифите врз богомилската литература е евидентна на повеќе нивоа – во откривањето на уредувањето на царството небесно, во описот на Сатаната, во описот на тоа како Сатаната го создал огнот и др. Исто така, според *Тајната книга* Сатаната го издигнал Енох над Земјата и му дал да напише 67 книги, а потоа го спуштил на Земјата, за да ги научи луѓето како да му служат на ѓаволот. Сите космички и дуалистички идеи на богомилите се темелат на „Книгата Енох“, и едноставно му го пренеле на Сатаната она што според официјалната верзија на Енох Бог го направил. Сепак, особено интересно е прашањето со Ермонската Планина. Според словенската верзија на „Книгата Енох“, Сатаната и неговите следбеници се симнаа од небото на планината Ермон и таму ги прекршија своите завети од кај Господа, таму почнаа да блудствуваат со човечки жени, па ги создале ѓиновите. Според патописните извори, планината Ермон се наоѓала во долината Јосафат, каде што се наоѓала и планината Тавор, поврзана со Преображението Господово. И токму на ова место, според богомилите, се наоѓал пеколот. Борбата со гигантите заслужува посебно внимание. Оваа легенда, била позната и кај старите Грци и кај источните народи и особено развиена од сектата на Манихејците, кои, во одредена мерка, биле предвесници на богомилите. Како што е познато, дури и самиот Мани бил автор на „Трактат за гигантите“. Не е случајност што Енох ги привлекува претставниците од целата теолошка литература. Во неговото лице писателите и мислителите ја гледаат личноста, која го обединува самиот почеток на човечкиот живот – Адам – со самиот негов крај – небесниот живот. Затоа и главните симболи пронајдени во „Книгата на Енох“ – дрвото на животот, седумте неба, северното кралство на мртвите итн. – се среќаваат дури и во сумерската литература според ликот на седмиот претпотопски крал Енмендуранен. Ги наоѓаме и во различни талмудски трактати и во некои списи, кои потекнуваат од мистичните еврејски кругови. Меѓутоа, во исто време, „Книгата на Енох“ претставува мост меѓу Стариот и Новиот Завет. Поврзана со старозаветната есхатолошка традиција, всушност таа е свртена кон иднината на христијанската апокалиптика, каде што остава и најтрајни траги. А има и научници, кои продолжиле до денешен ден да ја толкуваат „Книгата на Енох“ и да бараат нови, досега необјаснети, детали за човековото знаење низ вековите. Значи, оваа книга станала постојан извор на знаење, инспирација и порив да си поставуваме прашања за светот околу нас, за животот по смртта, за значењето на Создавањето, воопшто. Затоа не престанале да нè интересираат ниту „Книгата на Енох“, ниту ликот на кој му се припишува таа.

ЛИТЕРАТУРА

Кирилични изданија

Христова, Б. 2008. *Книга на Енох*. Етиопска версија, Славјанска (Бугарска) версија. Софија: Издателство “Кралица Маб”.

Латинични изданија

Šolem, G. 2006. *Glavni tokovi jevrejskog misticizma*. Beograd: Branko Kukić i Medijska knjižara Krug.

Vandestra, M. 2018. *Tales of Prophet Idris*. Bilingual Edition English & Russian. Dragon Promedia Publishing.

THE BIBLICAL FIGURE OF ENOCH IN JEWISH, CHRISTIAN AND ISLAMIC THEOLOGICAL TRADITION

Dragan Zajkovski
Institute of National History in Skopje and
Vladimir Janev
Institute of National History in Skopje

Summary

Briefly mentioned in the text of the Bible, Enoch remains one of the most mysterious biblical characters. In the corpus of Jewish mythology, Enoch ascended to heaven and became an angel (Metatron). The “Book of Enoch” represents one of the main apocryphal works of Jewish and Christian thought. Canonized only by the Ethiopian Oriental Orthodox Church, the “Book of Enoch” carries the author’s vision of heaven and the hierarchy of angels. The relevance of the biblical character of Enoch exists in the contemporary theology of Judaism, Islam and Christianity.